

توانمندی اقتصادی امپراطوری هخامنشی با تکیه بر شبکه‌های ارتباطی و انعکاس آن بر سنگ برجسته‌های تخت جمشید

چکیده

شاهنشاهی هخامنشی یکی از وسیع‌ترین امپراتوری‌ها در طول تاریخ ایران باستان بوده است؛ این امپراطوری از یک طرف از جانب شرق به رود سند و از جانب غرب و جنوب غربی تا دریای مدیترانه و رود نیل در شمال آفریقا و از شمال به دریاچه آرال و از جنوب تا سواحل جنوبی دریای عمان و خلیج فارس امتداد داشت. این وسعت سرزمین و گوناگونی فرهنگ و جمعیت، ضرورت داشتن شبکه ارتباطی منظم و ایمن را ایجاد می‌کرد. شاهان هخامنشی اقدامات زیادی را جهت توسعه راه‌های ارتباطی انجام دادند. بهترین شاهد برای اثبات این موضوع، شواهد باستان‌شناختی به جا مانده از آنان در طول این مسیرها است. وجود شواهدی نظیر بقایای جاده‌ها، ترعه‌ها، پل‌ها، بندها، قلعه‌ها، چاپارخانه‌ها، آتشکده‌ها و...، گواه بر وجود جاده‌هایی پر رفت و آمد در این عصر است. از سوی دیگر ساخت تخت جمشید با بزرگ‌ترین سنگ برجسته‌ها، در نوع خود نمودی از پویایی اقتصادی این دوره است. در این پژوهش سعی بر آن شده است تا با کمک متون، نقشه‌ها و تصاویر به جا مانده، و نیز با بهره‌گیری از روش توصیفی و تحلیلی، جایگاه مهم شبکه ارتباطی و نقش آن در توسعه بازرگانی و تجارت را در دوره هخامنشی بررسی شود. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که راه‌های ارتباطی امپراطوری هخامنشی، خصوصاً جاده شاهی با عنوان شریان‌های حیاتی این سرزمین، تمامی پایتخت‌ها و مراکز مهم شاهنشاهی را به هم وصل کرده است و حیات سیاسی، اقتصادی و نظامی این مراکز در گرو امنیت این راه‌ها بوده است. بخشی از این امنیت اقتصادی را می‌توان در سنگ برجسته‌های تخت جمشید مشاهده کرد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی جایگاه شبکه ارتباطی و نقش آن در توسعه بازرگانی و تجارت در دوره هخامنشی.
۲. بررسی توانمندی اقتصادی امپراطوری هخامنشی.

سؤالات پژوهش:

۱. توانمندی اقتصادی امپراطوری هخامنشی چه نقشی در ساخت تخت جمشید داشته است؟
۲. شبکه ارتباطی چه نقشی در توسعه بازرگانی و تجارت در دوره هخامنشی داشته است؟

کلیدواژه‌ها: امپراتوری هخامنشی، ساتراپ، چاپارخانه، شبکه ارتباطی، تخت جمشید.

مقدمه

امپراطوری هخامنشی (۵۵۰ ق.م-۳۳۱ پ.م) یکی از بزرگ‌ترین حکومت‌ها در ایران دوره باستان است. بررسی‌ها حاکی از موفقیت این حکومت در ابعاد اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است. هر جامعه دارای یک رشته علایق مادی و دلبستگی‌های معنوی است. علایق مادی پایه و نهاد زندگی و نیروی بدنی و رفاه اجتماعی را فراهم می‌کند و توانایی فکری و انگیزندگی و گیرندگی به وجود می‌آورد (بختورتاش، ۱۳۴۴: ۱۸۸). تاریخ جهان نشان نمی‌دهد که ایجاد آرامش و رفاه از طریق قهر و غلبه با نیروهای نظامی و یا بسیج کلیه عوامل سیاسی چهره قبول یافته باشد، مگر آنکه همراه با راه حل‌های سیاسی، راه حل‌های اقتصادی خوب و کارآمد نیز جستجو شود. هنگامی که چگونگی اقتصادی مورد توجه قرار گرفت، سرعت و سهولت در رسیدن به جنبه‌های سیاسی نیز فراهم شده است؛ زیرا جداکردن تأثیر اقتصاد و سیاست از یکدیگر و برتری یکی بر دیگری کاری است بس مشکل (حاتمی، ۱۳۸۹: ۴۴). نه تنها امروز، بلکه در گذشته قدرت اقتصادی در سیاست دولت‌ها مؤثر بوده است، بلکه در سرنوشت قدرت نظامی تأثیر بی‌چون و چرا و بسیار ارزنده‌ای هم داشته است. ظرفیت اقتصادی یک کشور که بستگی به عوامل انسانی، جغرافیایی، شبکه راه‌ها، صنایع و بازرگانی دارد، گنجایش جنگی و کارآیی و میزان آمادگی رزمی ارتش‌ها را افزایش یا کاهش می‌دهد (گزنفون، ۱۳۴۲: ۱۳۸).

آمادگی کامل برای دفاع، افزون بر آموزش و پرورش و انگیزه‌های معنوی، از جهت مادی مستلزم پیش‌بینی‌های نظامی، تهیه و تدارک ابزار و ادوات، نگهداری ارتش، آمادگی صنعتی، گسترش راه‌ها، وجود امنیت، کوشش در عمران سرزمین و بالا بردن درآمد و رفاه اجتماعی است (خزائی، ۱۳۹۵). پس برای رسیدن به هدف، اقتصاد و گسترش آن از عوامل مهم و ضروری است. برای داشتن اقتصاد سالم و بارور، سیاست اقتصادی روشنی که در آن جمع علایق مادی و معنوی با نیروی اندیشه و منطق، تحرک و جنبش لازم را برای رسیدن به تکامل و رشد فراهم آورد، ضرورت دارد (بختورتاش، ۱۳۴۳). امپراتوری پهلوی ایران از همان ابتدا علاقه زیادی به ارتباط برقرار کردن با دیگر مناطق داشته‌اند. در حقیقت پادشاهان ایران برای تحکیم امپراتوری خود در سرزمین ایران مجبور بودند به دنبال وسایل ارتباطی مختلف باشند که به این وسیله بتوانند از حوادث و اتفاقات سراسر امپراتوری و دیگر نقاط آگاهی پیدا کنند تا بدین وسیله بتوانند تصمیمات درست اتخاذ کنند (مجدآبادی، ۱۳۹۱: ۱۴۴). حکومت هخامنشیان در سال ۵۵۰ ق.م با سقوط دولت ماد به دست کوروش تأسیس شد. کوروش که پادشاهی ماد را به دست آورد دارای دو هدف مهم بود: در باختر تصرف آسیای صغیر و ساحل دریای مدیترانه که همه جاده‌های بزرگی که از ایران می‌گذشت به بندرهای آن می‌رسید و از سوی خاور، تأمین امنیت (نظرقلی، ۱۳۹۳). کوروش در دوران زمامداری خود، از سیاست اقتصادی و اجتماعی عاقلانه‌ای که کمابیش براساس خواسته‌های کشورهای وابسته بود پیروری می‌کرد. با استحکام پایه‌های شاهنشاهی هخامنشی، به‌ویژه پس از اصلاحات سیاسی و اداری و اقتصادی داریوش اول (۵۲۱ ق.م) این شاهنشاهی به ایالت‌های متعددی تقسیم و برای هر کدام از این ایالت‌ها، تشکیلات خاصی مقرر شد. در دوره هر یک از شاهنشاهان هخامنشی تعداد این ایالت‌ها به اقتضای مسائل سیاسی متفاوت بود. با توجه به تفاوت‌های فرهنگی و نژادی فراوان، برای حراست از چنین قلمرو گسترده‌ای و حفظ روابط، بدون شک شبکه عظیمی از راه‌های مواصلاتی نیاز بود؛ به علاوه اینکه امنیت این راه‌ها نیز

اهمیت ویژه‌ای داشت. درواقع بدون ایجاد شبکه‌ای از راه‌های ارتباطی مناسب، حفظ چنین قلمرو وسیعی غیرممکن بود. شاید پایه و اساس چنین راه‌هایی در گام نخست اهداف نظامی و سپس اداری بود و دولت برای تسهیل تسلط حکومت مرکزی و جریان اداری کارها از آن‌ها بهره می برد؛ اما افزون بر آن، این راه‌ها رونق امور بازرگانی و حمل‌ونقل کالاها و تسهیل در امر مسافرت را نیز باعث می شدند. درواقع امور نظامی و بازرگانی هر دو مستلزم توسعه راه‌ها و گسترش امنیت و حفاظت از جاده‌ها بوده و است؛ بنابراین ضروری بود که فرمانروایان هخامنشی به فکر ایجاد راه‌های ارتباطی بین مراکز مختلف شاهنشاهی باشند (خزایی، ۱۳۹۵: ۳۸). هخامنشیان از جمله کسانی بودند که برای سهولت در جابه‌جایی اخبار و ارتباط با دیگر نواحی مختلف و آگاهی از گزارش‌ها و رساندن به موقع خبر از چاپارها استفاده می کردند؛ درواقع آنان را می توان مبتکر چاپارها نامید که بدعتی نو در زمان امپراتوری هخامنشیان بود. چاپارها اخبار و گزارش‌ها و نامه‌ها را به مرکز و از مرکز به دورترین نقاط امپراتوری می‌رساندند (آذری و بابایی توسکی، ۱۳۹۳: ۱۲). پادشاهان هخامنشی با مناطق خارج از امپراتوری خود از طرق مختلف در ارتباط بودند. راه‌های دریایی و راه‌های خشکی باعث می‌شد تا کاروان‌های تجارتنی بزرگی از این امپراتوری عبور کرده و کالاها را به اقصی نقاط جهان می‌رساندند و همین امر سبب می شد که آن‌ها با نواحی خارج از مناطق تحت سلطه خود ارتباط برقرار کنند. در این میان، تخت جمشید که یکی از بناهای دوره هخامنشی است به اوج شکوه خود رسید. این نکته گویای تأثیر امنیت اقتصادی در رونق معماری این دوره است.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است که تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است. آذری و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «سیاست‌های راه‌سازی شاهان هخامنشی» به بررسی موضوع راه‌سازی در امپروازی هخامنشی پرداخته‌اند اما به موضوع موردنظر پژوهش حاضر اشاره نکرده‌اند. لذا نگارندگان در پژوهش حاضر برآنند تا به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های باستان‌شناختی و منابع کتابخانه‌ای به بررسی این موضوع بپردازند.

نتیجه‌گیری

عصر هخامنشی اولین دوره تاریخی بود که در آن ایرانیان، با ساخت راه‌های ارتباطی پیشرفته، نام خود را در تاریخ راه‌سازی جهان ماندگار کردند. جاده‌های این عصر، کوبیده و پر رفت و آمد بودند. پراوازه‌ترین این راه‌ها، راه شاهی بود که از شوش تا سارد مسافت آن بود و مدارک فراوانی، در منابع قدیم، درباره آن وجود دارد (نقشه‌های...). دلایل ساخت این جاده را برای انتقال سپاه و وسایل و نیز انتقال اطلاعات در سریع‌ترین زمان ممکن می‌دانند. در این دوره از جاده‌ها بهره‌های فراوانی برده می‌شد که بخشی از آن‌ها عبارت بودند از: امور اداری و انتقال پیام‌ها، عبور کاروان‌ها و تسهیل مبادلات تجاری. برای حراست از چنین قلمرو گسترده‌ای و حفظ روابط، بدون شک شبکه عظیمی از راه‌های مواصلاتی نیاز بود؛ به‌علاوه اینکه امنیت این راه‌ها نیز اهمیت ویژه‌ای داشت. در شاهنشاهی هخامنشی رابطه بین نقاط دور و نزدیک این قلمرو پهناور به‌وسیله چاپارخانه‌هایی تأمین می‌شده است که در طول شاه‌راه‌های معروف هخامنشی در فواصل معین مراکز آنان ساخته شده بود و در هر کدام از آن‌ها چاپاری با اسب تندرو در انتظار رسیدن سوار حامل نامه و خبر از چاپارخانه قبلی و یا بسته امانتی بود که تحویل بگیرد و آن را به تاخت به چاپارخانه بعدی ببرد و در آنجا

سوار دیگری ادامه عملیات را انجام می‌داد. در ایران پس از روی کار آمدن حکومت واحد و مقتدر و برخوردهای بازرگانی و اجتماعی با ملل بابل، مصر و فینیقیه، نخستین بار داریوش بزرگ به تهیه پول نیرومند و پر ارزشی که قدرت خرید آن زیاد باشد پرداخت. زدن سکه در ایران موجبات سهولت پرداخت مالیات، و امور حقوق، پادگان‌ها و ماهیانه سپاهیان مزدور را فراهم می‌کرد. از سوی دیگر گسترش کارهای بازرگانی در ایران و رفت و آمد مردم، اقتضا می‌کرد که پول به عنوان عامل اصلی معامله و مبادله وجود داشته باشد.

منابع

آب سیه، مژگان. (۱۳۹۳). مطالعه راه‌های ارتباطی استان فارس در عصر ساسانی با توجه به مدارک باستان‌شناختی، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A) در رشته باستان‌شناسی گرایش دوران تاریخی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، دانشکده علوم انسانی، گروه باستان‌شناسی.

آذری، علالدین و همکاران. (۱۳۹۳). سیاست‌های راه‌سازی هخامنشی، فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ، سال هفتم، شماره ۲۴، ۳۳-۲۲.

احمدی کافشانی، محمد. (۱۳۷۲). اصلاحات و اقدامات داریوش یکم. پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A) در رشته تاریخ، دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ.

بختورتاش، نصرت‌الله. (۱۳۴۴). بنیاد استراتژی در شاهنشاهی هخامنشی، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)، دانشگاه تهران، دانشکده حقوق و علوم سیاسی.

اصطخری، ابراهیم. (۱۹۲۷). المسالك الممالك، به کوشش دخویه، لیدن. ترجمه فارسی قرن پنجم - ششم هجری. به اهتمام ایرج افشار (ویراست سوم). تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

اومستد، ا. ت. (۱۳۴۰). تاریخ شاهنشاهی هخامنشی، ترجمه دکتر محمد مقدم، تهران: ابن‌سینا.

بروسیوس، ماریا. (۱۳۸۸). شاهنشاهی هخامنشی از کوروش بزرگ تا اردشیر اول، مترجم: هایدی مشایخ، چاپ اول، تهران: نشر ماهی.

بریان، پی‌یر. (۱۳۷۹). تاریخ امپراتوری هخامنشیان از کوروش تا اسکندر، ترجمه مهدی سمسار، ج ۲، چ ۳، تهران: زریاب. بهالدین، بازارگاد. (۱۳۴۷). تاریخ و فلسفه مذاهب در جهان، تهران: کتاب دوم.

پی‌یر، بریان. (۱۹۹۶). تاریخ هخامنشیان (از کوروش تا اسکندر، تاریخ شاهنشاهی ایران)، مترجم: مهدی سمسار، تهران: نشر علم.

پیرنیا (مشیرالدوله)، حسن. (۱۳۸۱). ایران باستان، ج ۱ و ۲، چ ۸، تهران: دنیای کتاب.

پیرنیا، محمدکریم و کرامت‌الله، افسر. (۱۳۷۰). راه و رباط، چ ۲، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور و آرمین.

پیگولوسکیا، ن. (۱۳۴۹). تاریخ ایران از باستان تا قرن ۱۸، ترجمه کریم کشاورز، چاپ دوم، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.

خزائی، سهم‌الدین. (۱۳۹۵). راه‌های ارتباطی خشکی در دوره هخامنشی، فصلنامه پژوهش‌های تاریخی (علمی پژوهشی، شماره چهارم، پیاپی ۳۲، صص ۵۲-۳۸).

دیاکونوف، میخائیل میخایلوویچ. (۱۳۸۴). تاریخ ایران باستان. ترجمه روحی ارباب. تهران: علمی و فرهنگی.

سعیدی، فرخ. (۱۳۷۶). راهنمای تخت جمشید. تهران: نشر میراث فرهنگی.

فرشادمهر، ناهید؛ عالمگیرتهرانی، محمد. (۱۳۹۴). داریوش هخامنشی، چاپ هشتم، تهران: نشر عالمگیر.

فیثاغورث. (۱۳۱۴). سیاحتنامه، ترجمه یوسف اعتصامی، تهران: کمیسیون معارف.

گزنفون. (۱۳۴۲). کوروش‌نامه، ترجمه مهندس رضا مشایخی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

گزنفون. (۱۳۸۴). لشکرکشی کوروش یا بازگشت ده هزارنفر، ترجمه علی وحید مازندرانی، تهران: انتشارات دنیای کتاب.

گیرشمن، رومن. (۱۳۳۶). ایران از آغاز تا اسلام، ترجمه محمد معین، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

مونتسکیو. (۱۳۲۴). روح‌القوانین، ترجمه اکبر مهتدی، چاپ دوم، تهران: کتاب فروشی علمی.

نظرقلی، فاطمه. (۱۳۹۳). اصول کشورداری و سیاست خارجی هخامنشیان از کوروش تا داریوش یکم، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A) در رشته تاریخ ایران باستان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، دانشکده علوم انسانی، گروه تاریخ.

مجدآبادی، میرسعیدی، آذری، علاالدین. (۱۳۹۱). بررسی ارتباطات و نامه‌نگاری در ایران باستان، پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A) در رشته تاریخ دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

ویسهوفر، یوزف. (۱۳۸۶). ایران باستان از ۵۵۳ تا ۶۵۳ م. مترجم مرتضی ثاقب‌فر. تهران: انتشارات ققنوس.

ویل، دورانت. (۱۳۳۷). مشرق زمین گاهواره تمدن، ترجمه احمد آرام، تهران: نشر اقبال.

ولایتی، رحیم. (۱۳۹۵). «بررسی و مطالعه مکان‌یابی ساتراپی‌های هخامنشی در آسیای صغیر، جامعه‌شناسی تاریخی، دوره ۸، شماره ۲، صص ۴۴-۲۹».

یوسف جمالی، محمدکریم؛ ایمانیپور، محمدتقی و شهابادی، علی‌اکبر. (۱۳۹۲). نقش و جایگاه ساتراپی‌ها در شاهنشاهی هخامنشی، فصلنامه اسلام و ایران، دانشگاه الزهرا (س)، شماره ۱۸، پیاپی ۱۰۸، صفحه ۸۹-۱۱۰.

هرودوت. (۱۳۳۶). تاریخ، ترجمه هادی هدایتی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

هینتس، والتر. (۱۳۸۶). داریوش و ایرانیان، ترجمه پرویز رجبی، تهران: نشر ماهی.

Boardman, J. (۲۰۰۰). Persia and the west. London: Thames and Hudson.

Graf, David F. (۱۹۹۴). "The Persian Royal Road System", in: H. Sancisi-Weerdenburg, A. Kuhrt & M.C. Root (eds.), Achaemenid History VIII: Continuity and Change, Nederland Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, pp. ۱۶۷-۱۸۹.

Johannes, H. (٢٠١٢). The Achaemenid empire and the sea, *Mediterranean Historical Review*, Vol. ٢٧, No. ١, June ٢٠١٢, ٤-٢٣.

Matthew W. Stolper, & Jan Tavernier. (٢٠٠٧). unique items in the Persepolis Fortification Archive, http://www.achemenet.com/pdf/arta/ARTA_٢٠٠٧,٠٠١_Shavarebi.pdf.

Posener, G. (١٩٣٦). *La première domination perse en Égypte*. Cairo: Sous la Direction de l'Inst. Franc. d'Arch. Orient.

Stolper, M.W. (١٩٨٩). "The Governor of Babylon and Across -the- River in ٤٨٦ B.C.". *Journal of Near Eastern studies*, 48. Pp. ٢٨٣-٣٠٥.

Tampeo, M. (١٩٨٩). *Maritime Trade between China and West, an Archaeological Study of the Ceramics from Siraf (Persian Gulf) ٨ to ١٥ th Centuries A.D.* Paris.